

ОСВІТА І МИСТЕЦТВО

Ірина СОРОКА,

*методист відділу виховної роботи та позашкільної освіти
Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної
освіти імені К.Д. Ушинського*

Маловідомі сторінки музичного мистецтва Чернігівського краю XVII-XVIII століть

*У кожному звуці — відлуння століть,
у кожному наспіві — голос предків.
Іван Малкович*

У цей час, коли Україна рухається в бік європейських стандартів, особливо важливо глибоко вивчати та усвідомлювати історію розвитку музичного мистецтва в кожному регіоні, зокрема на Чернігівщині, щоб зберегти нашу культурну спадщину. Музичне мистецтво Чернігівського краю XVII–XVIII століть — це маловідомий, але багатий пласт національної спадщини, який приховує безліч невідомих талантів і глибин духовної культури нашого народу. Кожна мелодія з минулого несе живу історію епохи, розповідаючи про боротьбу, віру та культурні впливи, що стали фундаментом формування української ідентичності.

Ця стаття присвячена висвітленню мало досліджених сторінок музичної культури Чернігівщини XVII–XVIII століть — часу, коли регіональна музика тісно перепліталася з європейськими стилями, духовними традиціями та яскравою творчістю, що відображала глибину національної та культурної ідентичності. Це спроба привернути увагу до композиторів і діячів Чернігівського краю того періоду, які, незважаючи на свій значний внесок, залишилися поза увагою історії, відновити їхні творчі долі і показати, як саме ця музична спадщина впливала на формування української ідентичності. Використовуючи архівні матеріали, нотні збірки та історичні джерела, стаття відкриває пласт української духовності, прихований у партесних концертах і кантах. На основі монастирських архівів, переказів та культурних реконструкцій я хочу показати, що навіть, здавалося б, «провінційне» середовище створювало глибокі духовно-естетичні сили, які впливали на формування національної самосвідомості.

У сучасній шкільній програмі особливе місце посідає інтегрований курс «Мистецтво», спрямований на формування культурної грамотності, міждисциплінарного мислення та глибшого зв'язку учня з національною спадщиною. Ці матеріали є надзвичайно цінними для вчителів інтегрованого курсу «Мистецтво» під час розробки інтеграційних проєктів, методичних тем і встановленні міждисциплінарних зв'язків у шкільному викладанні, що сприятиме створенню уроків та позакласних заходів із глибоким культурним та історичним наповненням. Сподіваюся, що після ознайомлення з маловідомими сторінками музичного мистецтва Чернігівського краю XVII-XVIII століть, учителі інтегрованого курсу «Мистецтво» зможуть ефективно використовувати ці матеріали під час підготовки до занять

та позакласних заходів, розширюючи горизонти учнівської творчості та національної самосвідомості.

У XVII–XVIII століттях музичне мистецтво Чернігівщини зазнавало значного впливу важливих історичних подій, суспільних змін і політичних процесів, які суттєво трансформували регіон і вплинули на розвиток його музичної культури. Наприкінці XVI — на початку XVII століття Чернігово-Сіверщина опинилася в центрі боротьби між Литовсько-Польською унією та Московським царством, які змагалися за контроль над цим стратегічно важливим регіоном, що мав і військове, і культурне значення. У 1618 році ця боротьба завершилася Деулінським замиренням — мирною угодою, за якою Чернігово-Сіверщина увійшла до складу Польського королівства. Цей період став ключовим у розвитку краю, адже Чернігівщина і Новгород-Сіверщина об'єдналися в адміністративну одиницю — Чернігівське воєводство, що швидко перетворилося на важливий центр політичного, культурного та релігійного життя, де українські традиції перепліталися з польськими впливами.

Інтеграція Чернігово-Сіверщини в польський культурний простір принесла значні зміни. Одним із найважливіших явищ цього часу стало поширення католицизму, що супроводжувалося появою нових освітніх і духовних закладів. Значну роль у цьому процесі відігравали єзуїти — члени католицького ордену, які вважали освіту основним засобом для поширення духовного впливу. У 1635 році в Новгороді-Сіверському відкрили єзуїтський колегіум — навчальний заклад, що став центром європейських методів викладання музики, гуманітарних наук і богослов'я. Цей колегіум не тільки готував нову освітню еліту, а й активно сприяв розвитку місцевої музичної культури, збагачуючи її традиціями Західної Європи.

Одним із найвидатніших діячів того часу був архімандрит Єлецького монастиря в Чернігові Касіян Транквіліон-Ставровецький — богослов, письменник і культурний діяч, який суттєво вплинув на формування духовної музичної традиції регіону. Його твори мали як релігійне, так і морально-етичне значення. Серед них — богословський трактат «Зерцало богословіи», що викладав основи християнської моралі, та збірка проповідей «Учительное евангліє», яка слугувала духовним наставленням для віруючих.

Особливе місце в українській музичній культурі XVII століття займає його збірка «Перло многоценное», видана в Чернігові 1646 році. Цей унікальний збірник позацерковних духовних піснеспівів поєднував глибокий зміст із музичною майстерністю й став важливою пам'яткою, що свідчить про високий рівень духовної культури регіону.

Впровадження магдебурзького права стало важливим фактором розвитку Чернігово-Сіверщини, оскільки ця система міського самоврядування надала місцевим громадам широкі повноваження в управлінні. Це право запровадили в кількох містах регіону, серед яких

Чернігів, Ніжин, Прилуки, Новгород-Сіверський і Глухів. Завдяки цьому на Чернігівщині значно розвинулася музична культура — розквітло як професійне музичне виконавство, так і утворилися музичні цехи, що свідчить про підвищення соціального статусу музикантів та їхнього значення в суспільстві.

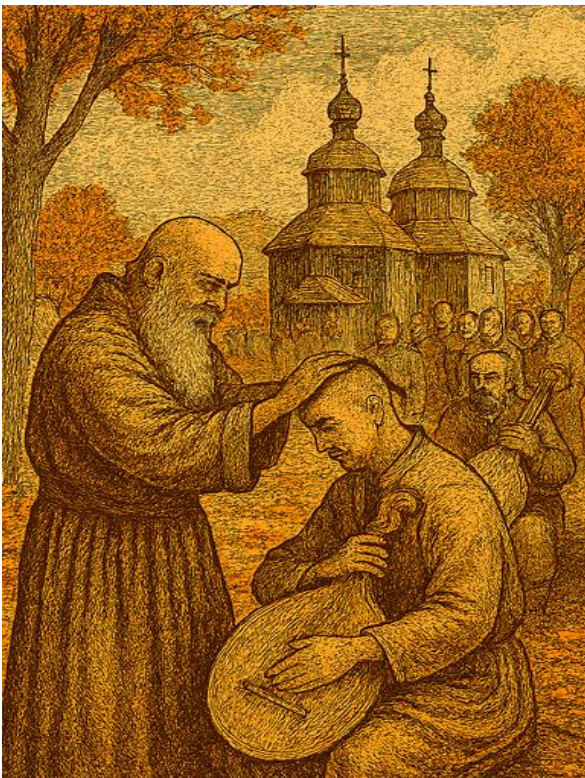
Ці об'єднання не обмежувалися лише професійною діяльністю — вони формували музичне життя регіону, зберігали національну ідентичність та передавали духовні цінності через власне музичне виконання творів. До складу братств входили виконавці різних інструментів — кобзарі, лірники, скрипалі, дударі, цимбалісти, які об'єднувалися заради спільної мети: служити народу через музику, підтримувати традиції та взаємодопомогу у соціальному й духовному вимірах.

У XVII–XVIII століттях музичні цехи стали важливою складовою культурного життя Чернігівщини. Вони виникли не лише як результат професійного об'єднання музикантів, а й відображали зміни в музичній сфері та соціальній структурі регіону. Музичні цехи ставили за мету не тільки збереження і розвиток музичної майстерності, а й захист трудових прав своїх учасників, а також прагнули отримати виключне право супроводжувати музикою громадські та релігійні заходи. Водночас така організація не з'являлася в усіх містах — її формування залежало від рівня міського самоврядування, підтримки місцевої громади і наявності усталених музичних традицій.

Особливу популярність здобули кобзарські цехи, які не лише об'єднували виконавців, а й формували музичну етику, передавали традиції та організовували навчання. Діяльність таких цехів мала значний вплив на музичне життя регіону, допомагаючи зберегти і розвинути українські мистецькі традиції в умовах нових соціально-культурних змін.

Кобзарські цехи або братства відігравали важливу роль на Чернігівщині в цей період. Вони були особливими спільнотами, які поєднували ремісничу організацію з глибокою культурною та духовною місією. Ці братства мали чітку ієрархію: на вершині стояли майстри — панотці, які володіли високим професійним рівнем і мали духовний авторитет. Під ними були підмайстри — учні, що проходили тривале навчання. Керівником братства виступав цехмайстер, який відповідав за організацію і дисципліну. Цехи мали власні статuti, печатки, касу, хоругви та внутрішній суд, що розглядав спори між членами. Вся їхня діяльність базувалася на Магдебурзькому праві, яке забезпечувало їм автономію в межах міського самоврядування, дозволяючи діяти як самостійна інституція з власними правилами, обрядами та системою підготовки кадрів.

Учнями переважно були незрячі діти, які проходили тривалу підготовку під керівництвом досвідчених кобзарів. Вони навчалися грі на традиційних музичних інструментах — кобзі, бандурі, лірі, засвоювали репертуар дум, псалмів і кантів, а також вивчали правила етикету і поведінки. Навчання тривало не менше трьох років і було глибоко пронизане духовністю. Після його завершення учень складав «визвілку» — іспит перед братством. У разі успішного проходження відбувався урочистий обряд «отклінщина» — посвята в майстри, що супроводжувалась молитвою, частуванням і офіційним прийняттям до братства. Цей ритуал свідчив не лише про професійну готовність, а й про духовне входження в традицію, утверджуючи образ

сліпого співака як носія народної пам'яті та моральних цінностей.

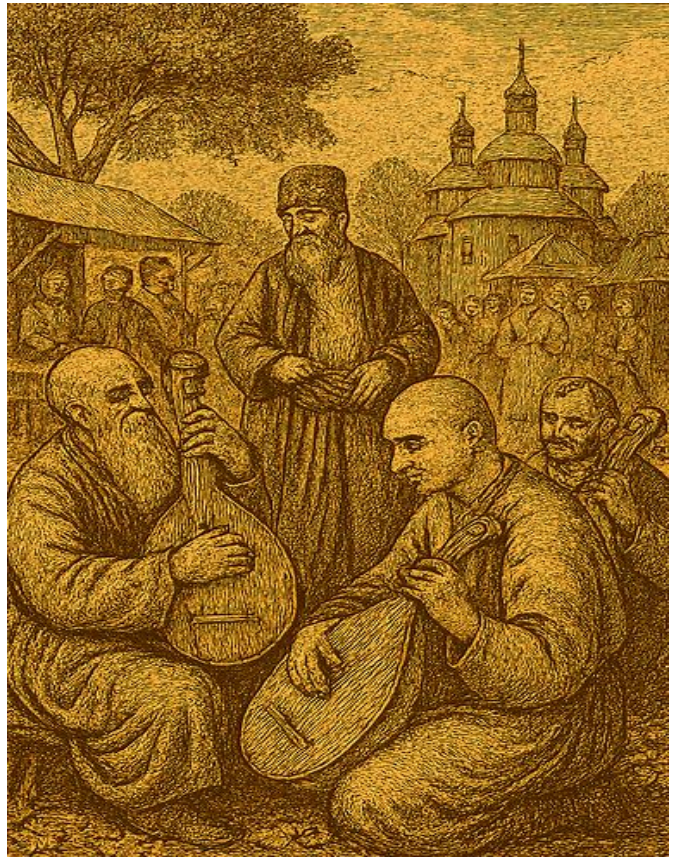
Кобзарські братства вирізнялися наявністю особливої потаємної мови — «лебійської», яка слугувала внутрішнім кодексом і способом спілкування між членами, особливо в часи переслідувань чи несприйняття з боку суспільства. Ця мова містила власні назви для предметів, місць і людей, що допомагало зберігати автономію братства та захищати його спільноту. Наприклад, слово «плюхно» позначало сліпого, а «заплішень» — торбу на спині. «Лебійська» мова була не просто засобом спілкування, а важливим елементом культурної самоідентифікації, що підкреслювало унікальність братства і його духовне призначення.

Кобзарські музичні цехи виконували важливу культурну роль, супроводжуючи ключові події життя містян — від весіль і церемоній до військових походів і громадських свят. Їхня діяльність була тісно переплетена з релігійним, соціальним і побутовим життям громади. Основу їхнього репертуару становили думи, псалми, канти та історичні пісні — жанри, що зберігали усну традицію, передавали національну пам'ять і формували моральні орієнтири. Окрім того, музиканти виконували інструментальні та танцювальні твори — гопак, гайдук, метелицю, козачок, журавель, коломийку — які оживляли святкування, ярмарки та весілля, створюючи атмосферу радості й єдності. Окреме місце займали церковні твори, виконані в багатоголосому партесному стилі, що поєднував народні мотиви з професійною музикою. Такий унікальний синтез фольклору й складної музичної форми створив неповторний музичний образ Чернігівщини, де традиції не лише зберігалися, а й активно розвивалися.

Чернігівські кобзарі мали унікальний стиль виконання, що згодом отримав назву «чернігівська школа». Цей термін охоплює не тільки технічні прийоми гри, а й характер виконання, репертуар, особливу звучність і духовну глибину творів. Видатні представники цієї школи XIX століття — Остап Вересай, Павло Братиця, Савка Панченко — зберегли та передали традиції цехового навчання, забезпечуючи безперервність поколінь.

Музичні цехи відігравали ключову роль у міському житті Чернігівщини, працюючи в таких містах, як Чернігів, Ніжин, Прилуки та Новгород-Сіверський. Вони об'єднували музикантів різних жанрів та інструментальних напрямів, що свідчить про високий рівень організації ремесла і його тісний зв'язок із місцевим самоврядуванням. За даними ревізійних книг 1734 року, у Чернігівському полку офіційно був зареєстрований музичний цех із восьми членів. Цей документ підтверджує офіційне визнання музикантів як представників ремісничого стану. Їх називали «городовими», тобто міськими службовцями, які виконували важливу соціальну роль.

У ході розвитку музичних цехів на Чернігівщині часто виникали суперечки щодо їхнього адміністративного підпорядкування. Головною причиною конфліктів була боротьба між міськими магістратами — органами самоврядування, заснованими на Магдебурзькому праві, та полковими канцеляріями, які представляли військово-адміністративну владу. Музиканти, як представники ремісничого стану, прагнули зберегти автономію, яку їм

гарантувало Магдебурзьке право. Зокрема, у Ніжині музичне братство намагалося повернутися під контроль магістрату, обґрунтовуючи це правом на самоврядування і захист професійних інтересів. Ці конфлікти свідчать про високий рівень правосвідомості музикантів та їхню активну участь у житті міста.

Проте, не в усіх містах Чернігівщини були музичні цехи: наприкінці XVIII століття в Чернігові п'ятеро музикантів не мали власної цехової організації, на відміну від інших ремісників, які були об'єднані в цехи. Як зазначається в монографії «Чернігів. Історія міста», чернігівські музиканти були значно біднішими за київських колег, котрі сплачували вступні внески до цеху. Соціально-економічні зміни поступово призвели до занепаду цехових структур, особливо серед музикантів.

Музичні цехи були не лише професійними об'єднаннями музикантів, а й захисниками їхніх прав. Вони регулювали умови праці, організовували навчання, вирішували внутрішні конфлікти та забезпечували соціальну підтримку своїм членам. Крім того, братства тісно співпрацювали з різними інституціями — церквами, монастирями та братськими школами. Їх участь у виконанні духовної музики, зокрема псалмів, кантів і партесних творів, посилювала зв'язок між музичною традицією та релігійним життям громади. У містах із Магдебурзьким правом музиканти мали офіційний статус, що надавало їм законне право на працю, укладення угод і участь у громадському житті, сприяючи таким чином створенню сталих культурних інституцій у межах міського самоврядування.

Кобзарські музичні цехи Чернігівщини були не просто об'єднаннями виконавців, а справжніми носіями української музичної ідентичності. Через свій репертуар, стиль гри, обрядові практики та систему навчання вони зберігали і передавали традиції наступним поколінням, адаптуючи їх до змін у часі. Їхня діяльність виходила за межі побутового чи церковного контексту, маючи глибоке національне значення. Завдяки цьому Чернігівщина у XVII–XVIII століттях стала одним із головних центрів кобзарства, де сформувалася «чернігівська школа» виконавства, що поєднувала технічну вправність із духовною глибиною.

Кобзарі Чернігівщини були значно більше, ніж просто виконавцями — вони були носіями національного духу та історичної пам'яті, яку передавали через свою творчість. У своїх піснях вони оспівували визвольні війни, героїв і труднощі свого народу. Репертуар кобзарів мав не лише естетичну, а й політичну, моральну та виховну функції. Вони часто брали участь у військових походах, а їхні пісні надихали козаків на боротьбу. За виконання героїчних творів кобзарів переслідували, іноді навіть страчували, як, наприклад, сталося з Грицьком Кобзарем у XVIII столітті. Це свідчить, що музичні цехи були не просто ремісничими об'єднаннями, а справжніми центрами духовного спротиву, культурного збереження та національного самоусвідомлення.

Можна зробити такий висновок: кобзарські музичні цехи Чернігівщини XVII–XVIII століть були унікальним явищем української культури, що поєднувало професійне ремесло, духовну місію, правову автономію та національну ідентичність. Вони діяли в усіх сферах життя — від церковної музики до героїчних дум, від навчання молоді до участі в громадських конфліктах. Ці братства були не лише виконавцями, а й творцями культурного середовища, носіями пам'яті і захисниками традиції. Завдяки їм Чернігівщина стала одним із центрів українського кобзарства — мистецтва, що втілювало силу народу, його біль, надію та гідність.

Проте за межами відомих імен і структур залишаються численні маловідомі чи зовсім забуті діячі, чий внесок у музичну спадщину регіону ще належить усвідомити і дослідити. У наступній частині статті ми заглибимося в їхній світ — розглянемо роль регентів, композиторів і викладачів, котрі творили і зберігали унікальні музичні традиції Чернігівщини цього періоду.